

Osrednja tema: KOLIKO SO KMETIJSKO-OKOLJSKI UKREPI ZA OHRANJANJE TRAVIŠČ V RESNICI UČINKOVITI?

Besedilo in foto: Mitja Kaligarič

Konec 20. stoletja se je v Evropi uveljavil izraz »high nature value (HNV) grasslands«, ki smo ga poslovenili v »naravovarstveno pomembna travišča« ali kar »travniki HNV«. To so vrstno bogati travniki in pašniki (travišča ali travinje), ki predstavljajo habitate redkih in ogroženih rastlin in živali ter za katere je značilna visoka vrstna pestrost, največkrat povezana z nizkim ali srednjim trofičnim nivojem združbe in/ali prisotnostjo habitatnih specialistov. V Evropi so v zadnjih desetletjih povsod v strmem upadanju. Kasneje so večji del teh travišč vključili v prilogo Direktive o habitatih in jih opredelili kot travniške habitatne tipe Natura 2000. Najvrednejše površine so vključili v omrežje posebnih varstvenih območij Natura 2000, kar pa samo po sebi ni ustavilo upadanja biodiverzitete na naravovarstveno pomembnih traviščih, njihove fragmentacije ali celo izgube na lokalni ravni.

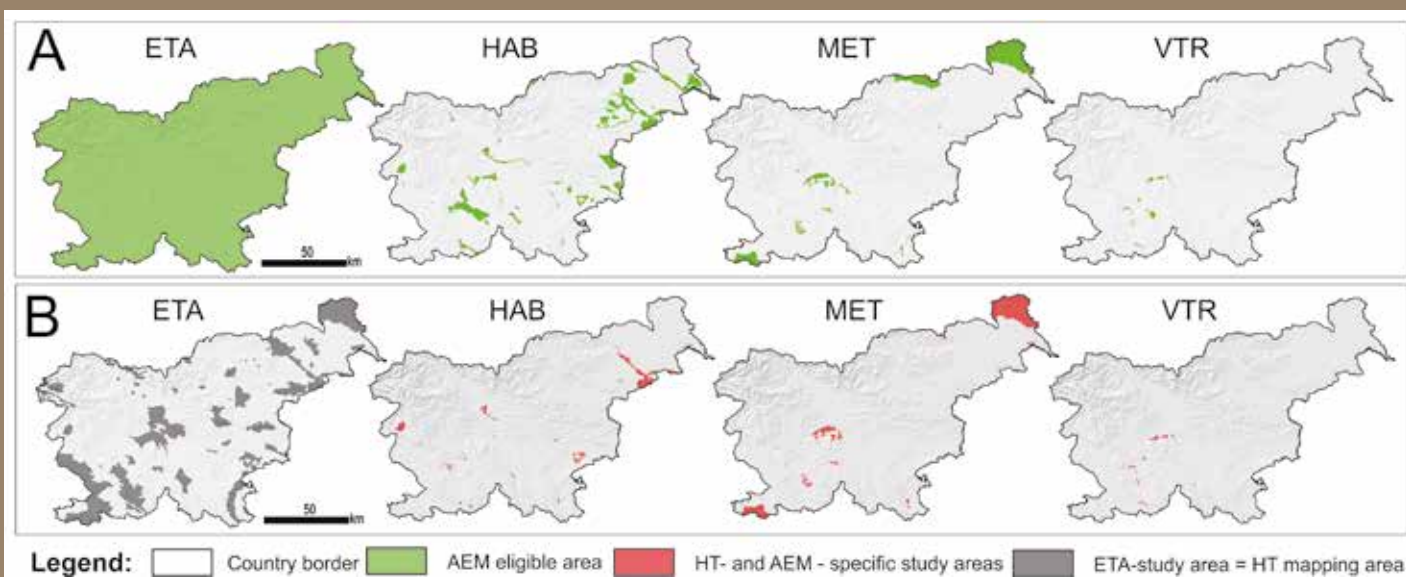
Kot odgovor na drastično upadanje travniških površin in biodiverzitete v Evropi je Evropska komisija v okviru Skupne kmetijske politike (SKP) uvedla ukrep t. i. kmetijsko-okoljskih plačil (KOP), ki so pomenili finančno kompenzacijo kmetom

za izgubo dohodka ali za dodatno delo pri izvajanju ukrepov, ki bi ohranjali biodiverzitetno travišč (op. v SKP 2014–2020 se je ukrep preimenoval v kmetijsko-okoljska podnebna plačila – KOPOP). Prvič so bili takšni ukrepi na pritiske Združenega Kraljestva in Nizozemske uvedeni že leta 1985, nato pa so se postopoma razširili po preostalih državah članicah. Danes predstavljajo enega izmed najpomembnejših instrumentov ohranjanja narave v kmetijski krajini Evrope. Slovenija je s prvimi finančnimi spodbudami (kompenzacijami) začela že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, sistematično pa je k temu pristopila s Programom razvoja podeželja (PRP) v obdobju 2007–2013.

V tem obdobju je EU namenila več kot 22 milijard evrov za implementacijo kmetijsko-okoljskih ukrepov po državah članicah (lastni delež držav članic pa je ta znesek povečal še za četrtno), prikrojenih za potrebe vsake članice posebej. Ogromna vložena sredstva so v Evropi spodbudila vrsto raziskav, v katerih so ugotavljali učinkovitost ukrepov za ohranjanje biodiverzitete. Raziskave, ki so bile izvedene na posameznih (običajno manjših) območjih Evrope, so bile najpogosteje osredotočene na ptice in žuželke in le v

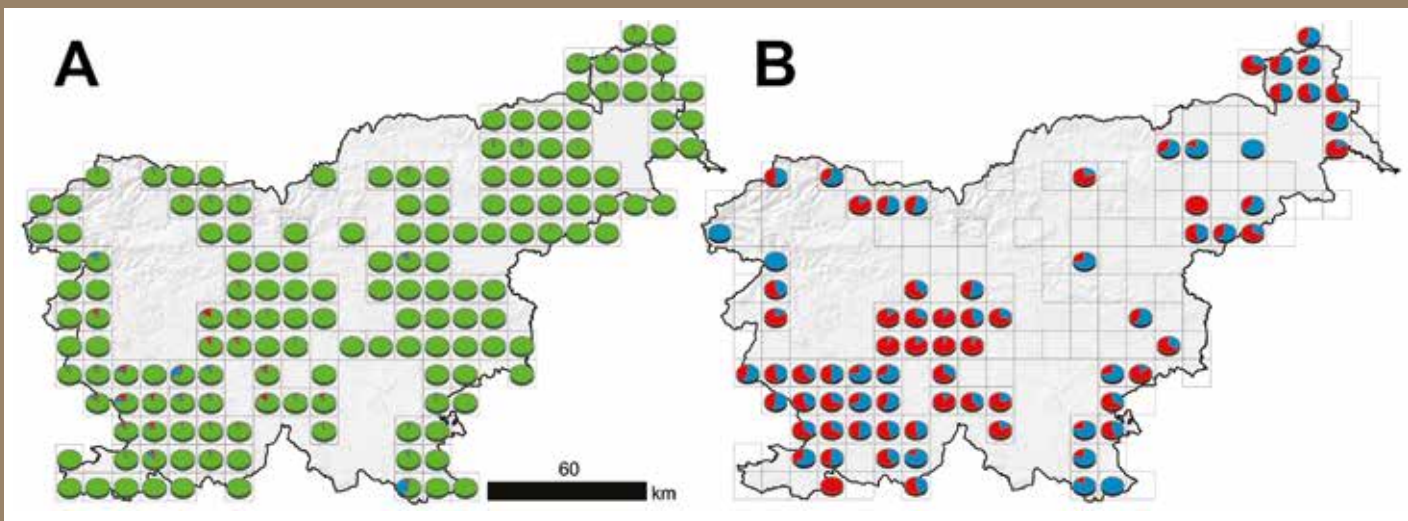
redkih primerih na travišča. Eno takšnih raziskav smo opravili tudi pri nas.

V Sloveniji je bila med letoma 2005 in 2013 po podatkih Eurostata več kot polovica kmetijskih zemljišč pokrita s trajnim travinjem oziroma travišči, ki vključujejo tudi številne vrstno bogate združbe. Zanimalo nas je, kako učinkovito kmetijsko-okoljski ukrepi ohranjajo te naravovarstveno pomembne habitatne tipe. Osnova raziskave je bila magistrska naloga na Oddelku za biologijo mariborske univerze, ki jo je pod mojim mentorstvom in somentorstvom Sonje Škornik, strokovnjakinje za travniško fitocenologijo in ekologijo, zagovarjal Jure Čuš, danes zaposlen kot strokovnjak na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, ki si zelo prizadeva za vključitev naravovarstvenih vsebin v kmetijsko politiko. Pri obdelavi in analizi podatkov je imel roko čez strokovnjak za krajinsko ekologijo in GIS Danijel Ivajnsič. Omenjeni soavtorji smo v ugledni mednarodni reviji *Land Use Policy* objavili članek »The failure of agri-environment measures to promote and conserve grassland biodiversity in Slovenia« (*Neuspeh kmetijsko-okoljskih ukrepov za spodbujanje in ohranjanje travniške biodiverzitete v*

Slika 1: Upravičene površine za vpis štirih ukrepov (A) in presečne površine med 74 območji kartiranja HT in štirimi ukrepi: ETA, HAB, MET in VTR (B).

Zeleno – upravičena območja za 4 ukrepe; rdeče – presek območij kartiranih HT in upravičenih območij za 4 ukrepe; sivo – območja kartiranja HT oziroma presek z ukrepom ETA, ki je veljal za celo Slovenijo.

Slika 2: A – Kvadranti, v katerih je presek med območji kartiranja HT in ukrepi KOP: tortni diagrami prikazujejo delež vpisanega ukrepa ETA (rdeče) glede na površino travnikov HNV (zeleno). B – Tortni diagrami po kvadrantih, v katerih je bil vpisan ukrep ETA – razmerje med travniki HNV, vpisanimi v ukrep ETA (rdeče), in tistimi, ki niso travniki HNV, a so bili vpisani v ukrep ETA (modro).

Sloveniji), v katerem podrobno analiziramo učinkovitost štirih kmetijsko-okoljskih plačil oziroma ukrepov, izvedenih v Sloveniji v okviru PRP 2007–13. Ti ukrepi so bili: ohranjanje posebnih traviščnih habitatov (HAB), ohranjanje traviščnih habitatov metuljev (MET), ohranjanje ekstenzivnega travinja (ETA) in ohranjanje ptic vlažnih ekstenzivnih travnikov na območjih Natura 2000 (VTR). Ukrepi so bili v glavnem zastavljeni na omejitvah glede datuma prve košnje in števila košenj, obtežbe paše in vnosa gnojil. Pri tem je treba povedati, da so ob kontrolah pravnega izvajanja ukrepov v glavnem preverjali le datume košenj, saj je bil vnos gnojil določen le na ravni kmetije, ne pa na ravni travniških parcel, kar za posamezen travnik zato ne pove ničesar.

Ker slovenski sistem kmetijsko-okoljskih plačil kmetom še vedno dovoljuje vpis kateregakoli od omenjenih štirih ukrepov na katerikoli travnik znotraj vnaprej določenega območja, ki je v Registru kmetijskih gospodarstev opredeljen kot trajni travnik več kot pet zaporednih let, ne da bi bila parcela opredeljena kot naravovarstveno pomemben travnik, smo postavili hipotezo, da je le del ukrepov tarčno zadel površine, ki jih je vredno ohranjati iz naravovarstvenih vzgibov. Z drugimi besedami, naravovarstveno ciljani ukrepi so bili izvedeni in plačani na površinah brez predhodnega monitoringa (npr. določitve habitatnega tipa, vrstne pestrosti ali prisotnosti indikatorskih vrst) in tudi brez končnega monitoringa, ki bi preveril, ali je bil z ukrepom dosežen kakršenkoli cilj. Želeli smo odgovoriti na vprašanje, kolikšen je delež prekrivanja med naravovarstveno pomembnimi travišči in štiri-

rimi ukrepi ali, natančneje, kolikšen delež naravovarstveno pomembnih travišč je »ostal zunaj« ukrepov in kolikšen delež je bil »pokrit« z ukrepi na traviščih, ki nimajo nobene naravovarstvene vrednosti. Zanimala nas je tudi povprečna površina travišč v ukrepih in tistih z naravovarstveno vrednostjo.

Kako smo določili območje raziskave? To je povezano z opredelitvijo naravovarstveno pomembnih travišč, ki smo jo sintetično povzeli iz baze podatkov o kartiranju negozdnih habitatnih tipov v Sloveniji. Kartiranje je bilo (do presečnega datuma raziskave) izvedeno na 74 območjih in se v 28 % prekriva z omrežjem Natura 2000 v Sloveniji ter hkrati predstavlja 16 % slovenskega ozemlja. Če vzamemo v zakup, da so bila izbrana območja osredotočena na negozdno (kmetijsko) krajino, ki se v veliki meri prekriva z območji Natura

Redna košnja vzpodbuja razvoj zeli, predvsem enoletnic; zadržuje sukcesijo; omogoča stabilnost združbe na dolgi rok in podpira vrstno pestrost. Na fotografiji je desni del travnika ostal nepokošen.

Zmerno suh travnik po prvi košnji: bojazen, da je po povsem odvisna od regije, nadmorske višine in lege vsaj med sredino maja in koncem junija.

2000, lahko hitro ugotovimo, da je bilo v kartiranje zajetih zelo veliko travišč in približno tretjina celotne kmetijske (kulture) krajine v Sloveniji, saj je okrog 60 % Slovenije pod gozdom, velik delež pa predstavljajo tudi površine nad gozdno mejo, urbana in industrijska območja ter infrastruktura. Druga baza podatkov je bila prostorska baza vpisanih štirih ukrepov, prav tako na nivoju poligonov (GERK-ov). Ukrep ETA se je izvajal po celi Sloveniji, ukrep HAB na ekološko pomembnih območjih, ukrepa MET in VTR pa na ožje definiranih območjih, predvsem na varovanih območjih. Upravičene površine za štiri ukrepe in presečne površine s kartiranimi območji predstavlja *slika 1*.

Kako smo določili naravovarstveno pomembna travišča oz. travnike HNV? V eno skupino smo združili vsa travišča, kartirana kot »habitatni tipi Natura 2000« (dodatno še nekaj nacionalno pomembnih habitatnih tipov) v ugodnem varstvenem stanju (koda »1«). V drugo skupino smo združili habitatni tip 6510 Natura 2000, ki je opredeljen kot mezotrofni do eutrofni travniki oziroma visoko pahovkovje in sorodne združbe iz zveze *Arrhenatherion* (koda »2«). To je v Sloveniji še vedno prevladujoča oblika travnika, ki ima srednje do zmerno visoko vrstno pestrost. V tretjo skupino pa smo združili t. i. »križance« habitatnih tipov z drugimi, netraviščnimi habitatnimi tipi, ki pomenijo večinoma neugoden status – zaraščanje, ruderalizacija, prehod na bolj mokra ali bolj kamnita rastišča. V objavljenem članku smo naravovarstveno pomembna travišča definirali kot vse tri skupine skupaj z vsemi kombinacijami med njimi.

Rezultati so pokazali, da naravovarstveno pomembna travišča kumulativno v vseh 74 raziskovanih območjih pokrivajo 67.328 ha, površina, zajeta v enega od štirih ukrepov, pa je bila le 1.776 ha ali 3 %. 1.256 ha je bilo zajetih v enega od štirih ukrepov na neciljnih površinah (traviščih, ki niso bila opredeljena kot naravovarstveno pomembna travišča), kar je slaba polovica (41 %) »vpisanih« (»zagerkanih«) travišč.

Rezultate sicer najlepše povzema in ilustrira ukrep ETA (ohranjanje ekstenzivnega travinja), ki se je izvajal po celotnem ozemlju Slovenije. Njegovo uspešnost prikazuje *slika 2*. Na levem zemljevidu Slovenije, razdeljenem na kvadrante, so tortni diagrami, ki za vsak kvadrant, ki sodi v raziskovana območja, prikazuje delež vpisanih ukrepov ETA na naravovarstveno pomembnih travnikih po kvadrantih, ki skupaj dosega le 3 %. Desni zemljevid prikazuje tortne diagrame po kvadratih raziskovanih območij travišča, ki so bila vključena v ukrep ETA, in sicer razmerje med naravovarstveno pomembnimi (1.511 ha) in tistimi, ki to niso bila (1.046 ha). Kot pokaže *slika*, obstajajo znatne razlike v tem razmerju med različnimi območji Slovenije.

Za ukrep HAB so bila upravičena t. i. ekološko pomembna območja (EPO), vendar je bil ukrep vpisan le na 61 ha naravovarstveno pomembnih travišč, 4.670 ha (ali 99 % površine) je ostalo »neizkoriščene«, 52 ha (ali slaba polovica vseh) pa je bilo vpisanih na neciljnih traviščih (tistih brez naravovarstvene vrednosti).

Ukrepa MET in VTR sta ciljale le na majhne izbrane površine, rezultati pa so bili podobni. Natančne številke so razvidne tudi iz *Preglednice*. Raziskava je pokazala tudi, da je povprečna velikost naravovarstveno pomembnih travišč bistveno manjša (0,4 ha), kot je bila povprečna velikost površin v ukrepih (0,6 ha), za katere je veljala vstopna meja 0,1 ha.

Ali se je sistem plačil za ohranjanje biodiverzitete travišč v tekočem obdobju 2014–2020 spremenil? Sistem ukrepov KOPOP se je sicer spremenil na bolje, saj je financiranih bistveno več površin, poleg tega pa je zadevnim ukrepom namenjenega več denarja. Vendar je verjetno tudi neciljnih površin zato več: bistvena značilnost slovenskega sistema, to je odsotnost začetnega in končnega monitoringa, ki bi omogočala kontrolo uspešnosti ukrepa, je še vedno njegova največja pomanjkljivost. S podobno poraznimi učinki kmetijsko-okoljskih ukrepov so se soočili tudi ponekod drugje v državah članicah, zato se je v zadnjem letu uveljavilo striktno »rezultatsko usmerjeno« (»result-oriented«) oblikovanje ukrepov za ohranjanje biodiverzitete na traviščih, pri čemer sama tehnologija ukrepov ni tako pomembna kot rezultat: ohranjeno ali izboljšano ugodno stanje travišča.

Do leta 2020 lahko torej v naravovarstvene ukrepe za travnike vstopajo kakršnikoli, tudi pred nekaj leti komaj zasajeni, intenzivni travniki ... Kontrola je bolj ali manj osredotočena le na datum košnje. Naj si dovolim primerjavo: to je približno tako, kot če bi zdravnik predpisal zdravila ali operacijo, pa ne bi ugotavljal, ali je pacient sploh bolan, na koncu pa ne bi

košnji »vsega konec«, je pogosto pretirana. Prva košnja ter variira tudi glede na vremenske razmere. Razpeta je

Najbolj so ogroženi suhi travniki in nižinski travniki na dnu dolin ali ravnih (na *sliki*). Ogrožata jih predvsem preoravanje in intenzifikacija. Ostanki ekstenzivnih površin nemalokrat ostajajo fragmentirani in nepovezani, kar najbolj občutijo žuželke, najmanj pa dolgoživeče trajnice in rastline, ki se razmnožujejo pretežno vegetativno.

Preglednica: Štiri kmetijsko-okoljska plačila oziroma ukrepi in površine v Sloveniji v okviru PRP 2007–2013.

AEM	ETA	HAB	MET	VTR
Skupna upravičena površina (ha)	2.027.300	124.100	91.316	7.319
Raziskovana površina 74 območij (ha)	325.998	27.972	71.753	5.093
Raziskovana površina 74 območij v %	16	23	79	70
Površina HNV travnikov (ha)	48.860	4.670	11.369	2.429
V ukrepe vpisana površina HNV travnikov (ha)	1.511	61	173	31
V ukrepe vpisana površina izven HNV travnikov (ha)	1.046	52	122	36
Razmerje HNV/izven HNV	1:0,69	1:0,85	1:0,71	1:1,16

Kraški travnik.

vedel niti, ali se je pozdravil ali morda umrl. Tako ni treba posebej poudarjati, da je potreben občuten premik od »usmerjenosti na ukrepe« (»measure-oriented approach«) k rezultatski usmerjenosti, ki jo lahko uveljavimo le s predhodnim definiranjem upravičenih travnikov, za katere je sploh smiselno, da vstopijo v ukrep, začetnim monitoringom in končnim monitoringom. V principu vsak travniški habitatni tip zahteva svoj upravljaljski režim (košnje, morebitnega gnojenja, obtežbe paše), vendar se da stvar zelo poenostaviti: če travnik na začetku prepoznamo kot vrstno bogat in je habitat v ugodnem varstvenem stanju, ni potrebnih veliko »kontrol«, kmetu je treba povedati le: »Še naprej delaj tako, kot si do sedaj, in za to, da si ne boš olajšal truda ali višal donosnosti, boš dobil finančno nagrado!« Treba bi bilo seveda tudi znižati vstopno mejno površino parcele in plačilo določiti tako, da ne bi bilo linearno glede na velikost parcele. Tako bi ohranili prav tiste travnike, na katerih je diverziteteta največja, saj so ti praviloma manjši in oddaljeni ter se jih ne »izplača« intenzivirati, subvencija pa bi s tem zadela svoj cilj prav »v sredino«.

Nekaj besed je treba zapisati tudi o datumih košnje, ki so bili od začetka ukrepov KOP v središču kot odločilni za ohranjanje ugodnega stanja travnikov HNV in so zamegljevali tako bistvo ukrepov kot tudi vse njihove ostale pomanjkljivosti. Od začetka subvencij KOP v letu 2007 naprej so se datumi »nevarno« pomikali na vedno kasnejši čas vse v pozno poletje ... Upoštevale so se pač dobronamerne želje po ohranjanju posameznih vrst metuljev in ptičev. Tovrstni ukrepi pozne košnje so bili namenjeni, da se s pozno košnjo ne pokosi ptičjih gnezd in da gosencam metuljev ostane dovolj časa za razvoj. Poznam naravovarstveno ozaveščenega pridelovalca krme, ki je rekel: »Kar je preveč, je preveč – sena pa ne morem kositi!« Izstopil je iz ukrepa, saj je bil datum košnje v tistem (sušnem!) letu občutno prepozen – prepozen tudi, da bi ohranjali travno rušo kot tako. Travna ruša namreč ni le živ »substrat« za ptice in metulje, temveč je združba rastlin v krhkem ravnovesju med okoljskimi dejavniki, naravno sukcesijo in upravljaljskimi ukrepi. Včasih se zgodi, da lahko pretirana osredotočenost na eno živalsko vrsto travnik poslabša na dolgi rok, saj se poruši pestra sestava ruše, ki ima svojo sezonsko dinamiko, vzdrževano tudi z redno košnjo in pravočasno odstranitvijo fitomase.

Kako torej naprej? Če je kritika namenjena zgolj sama sebi ali celo kazanju s prstom, potem je ne odobravam in se s tem ne identificiram. Edini namen naše kritike neustreznih kmetijsko-okoljskih ukrepov je prizadevanje za njihovo izboljšanje. Ko sem bil povabljen v Komisijo za travništvo na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, je bila tam zelo dobro sprejeta moja ideja o novem ukrepu za ohranjanje biodiverzitete, ki smo jo imenovali »pisan travnik«. Veljal naj bi na vsem ozemlju Slovenije, tudi izven območij Natura 2000 in EPO, in bi finančno spodbujal vzdrževanje vrstno bogatih travnikov ali pašnikov. Zamislili smo si ga zelo enostavno: za vsak vrstno bogat travniški habitatni tip na območju Slovenije bo obstajal seznam najbolj značilnih in enostavno prepoznavnih indikatorskih rastlinskih vrst; kmet, ki bo prepoznal in »odkljukal« vsaj pet indikatorskih rastlin s seznama, bo lahko pristopil k ukrepu. Kmet mora ohranjati ustrezno rabo, kar dokazuje z vmesnimi in končnim monitoringom, kjer »kontrolor«, ki je lahko tudi kmet sam, pregleda, ali so »odkljukane« vrste še prisotne na travniku in ali je tudi njihova številčnost stabilna. Takšna kontrola ne zahteva spremljanja datumov košnje, kilogramov dušika, intenzivnosti paše ... Ukrep bomo dodelali v več različicah, ena predvideva tudi obisk botanika po vpisanem ukrepu, ki bo pregledal ali gre za travnik HNV in ali so rezultati doseženi. Upamo, da bo ukrep zaživel v naslednjem programskem obdobju SKP.

Seveda bo treba v naslednjem obdobju razmisliti še o številnih drugih aspektih ohranjanja travnikov HNV, med drugim tudi npr. o ustrezni višini subvencij, da kmetje ne bodo več motivirani za preoravanje ali opuščanje travnikov, temveč za njihovo ohranjanje; o priporočeni uporabi strižnih kosilnic; o tem, da je zahteva po puščanju nepokošenih pasov na travnišču smiselna zgolj tam, kjer se krajina ne zarašča in podobno. V preteklosti se je zgodila napaka, da pri uvedbi kmetijsko-okoljskih ukrepov biološka stroka ni sodelovala oziroma je bila premalo slišana in upoštevana. Velika večina neposrednih plačil v kmetijstvu ni naravi prinesla nič dobrega, saj je šla v smeri intenzifikacije, komasacij, hidromelioracij, zmanjševanja zelene infrastrukture, kot so mejice, lesna pobrežna zarast in podobno. Zato si moramo prizadevati, da tisti skromni odstotek ali nekaj več z naslova SKP, ki je namenjen ohranjanju biodiverzitete, v resnici sledi temu cilju in ga tudi doseže. Ohranjanje biodiverzitete je naša skupna skrb in odgovornost. ☞